

II.

BARTA JÁNOS

EREDMÉNYEK ÉS FELADATOK A FELVILÁGOSODÁS ÉS A REFORMKOR MAGYAR IRODALMÁNAK KUTATÁSÁBAN.

1.

Ha irodalmunk múltjának azt a darabját keressük, amely tartalmának sokneműsége folytán a szintetikus fölfogás elé a legtöbb nehézséget gördíti, s éppen ezért torzításokra, hamisításokra a legtöbb lehetőséget kínálja — akkor ezt a felvilágosodás, a reformok és a szabadságharc korában találhatjuk meg. Ez az időszak olyan jelenségeket foglal magába, mint a tételes vallásokkal szakító Bessenyei, a Martinovics-mozgalomban szereplő Kazinczy és Verseghy, a forradalmi Párizs felé tekintő Bacsányi, a demokratikus átalakulást követelő Kölcsény, a plebejus forradalmár Petőfi — nem csoda, hogy mindig a politikai és világnézeti értékelések és harcok ütközőpontjában állott, mindenkitől, aki vele behatóbban foglalkozott, határozott állásfoglalást követelt meg — s a nagy íróival és egész fejlődésirányával való számvetést az utókor irodalomszemléletének csaknem központi feladatává tette.

Innen érthető, hogy a Horthy-korszak tudósai és kutatói aránylag nagy energiát és fáradságot fordítottak a Bessenyeitől Petőfiig terjedő korszak irodalmának feldolgozására, egyes irányzatokkal kapcsolatban nyugodtan mondhatjuk: meghódítására. Ismert tény, hogy felvilágosodáskori irodalmunk Bessenyeitől kezdve sűrűn kapott ösztönzéseket és segítséget német költőktől és íróktól, kezdve azon, hogy maga Bessenyei is Bécsben lépett fel. Ez a kétségtelen helyzet számos kutatónkat sodorta bele az összehasonlító irodalomszemlélet kozmopolita irányába. Mivel azonban a magyar felvilágosodásból, német irodalmi hatással vagy anélkül, forradalmi törekvések is nőttek ki, s végül egy szellemében németellenes, formájában és tartalmában nemzeti irodalom nőtt ki, a germán törekvések hazai exponensei számára szinte kényszerű szükség volt, hogy a mi új nemzeti irodalmunknak visszagermanizálását megkíséreljék. Magyarországon megjelent német kiadványok (Deutsch-Ungarische Heimatsblätter, Südostforschungen) cikkei sorra mutatták ki magyar írókról, hogy voltaképpen mindent a németeknek köszönhetnek. — Új irodalmunknak egy csapásra való elvilágiasodása hasonló mentési kísérletekre kényszerítette az egyházi körökhöz közelálló irodalomtörténészeket. — A részlet-

kutatásokon túl több kísérlet is történt az egész kor rendszeres, szintetikus ábrázolására. Mellőzöm itt a olyanfajta összefoglalásokat, melyek csak címükben hordozták a »rendszerezés« szót, valójában pedig nem adtak többet nyersanyagalmaznál — s csak utalok arra, hogy a korszak legnagyobb arányú szintézise a maga teljes egészében kivitelre nem került, csak elszórtan találhatók meg, alapelvei Horváth Jánosnak Berzsenyiről, Csokonairól, a két Kisfaludyról stb. szóló műveiben. Ennek a körvonalaiban megadott, nagyarányú szintézisnek számos olyan eleme van, amelyet mai szintetizáló kísérleteinkben sem mellőzhetünk. Ilyen pl. a nyelvkérdésnek és a világi irodalom kialakulásának a kor középpontjába való állítása, irodalmunk kétrétégűségének ténye, amely egyáltalán nincs áthidalhatatlan messzeségben a marxista osztályszemlélettől, aztán a romantika felé való áttejlődés folyamata, a magyar romanticizmus irodalmában a nemzeti tartalom követelésének kiemelése. — A részletekben pedig az egyes műfajok kifejlődéséről, egyes nagy írók (Kazinczy, Csokonai, Berzsenyi, Katona stb.) életművéről Horváth Jánostól megrajzolt képnek számos vonása élni fog még akkor is, amikor magukat az írókat és műfajokat már a mi szempontjaink szerint átértékeljük. Azt hiszem, kellő társadalmi alátámasztással az irodalmi ízlés fogalma is hasznos kutatási szempontnak bizonyulna. Azt a két szintetikus kísérletet akarom kissé bővebben említeni, amelyet részint szellemi fegyverzete, részint a kutatók és a közönség körében elért népszerűsége folytán a Horthy-korszak legjellemzőbb termékének tartok. Egyiknek a »táj- és nemzedékszemlélet« volt a jelszava, a másiknak a preromantika.

Az előbbinek alapelveit Farkas Gyula fejtette ki a Minerva 1931-es évfolyamában (s gyakorlatban alkalmazta *A magyar romantika* és *A fiatal Magyarország kora* c. kötetében). Fejtegetései irányában már eleve gyanút kelthet az a körülmény, hogy a két elvet mereven elválasztja egymástól, s hozzá még kijelenti, hogy az első, a tájszemlélet, a magyar irodalomban kizárólag a XIX. század első negyedére, a nemzedéki elv meg éppen csak az ezután következő második negyedre, főként pedig a negyvenes évekre alkalmazható. Ha valaki olyan szintetikus alapelveket talál, amelyek csak néhány évtizedre érvényesek, akkor még biztos lehet affelől, hogy nem jutott el az igazi szintetikus látásig. Ezt a szóbanforgó elmélet részletei is eléggé dokumentálják. Jeleztük már, hogy felvilágosodás- és reformkori irodalmunkban van széttagozódás — sőt az irodalmi élet számszerű és minőségi megnövekedése ezt a széttagozódást is a megelőző korszakokénál élesebben tünteti föl. Nyilvánvaló azonban, hogy ezt a tagolódást végső fokon nem lehet tájhoz kapcsolni, és nem lehet felekezet és »művelődési« különbözőségeiből megfejteni. Ismeretes, hogy Farkas nagyjából keleti protestáns és nyugati (dunántúli) katolikus ellentétéről beszél, az előbbihez kapcsolja az újítást, az utóbbihoz a »hagyományok« védelmét. Az új és régi harcának ez a magyarázata voltaképpen nem magyaráz semmit. Farkas az újat és a régít — mai szóval az avult, önmagát túlélő feudális magyar államot

s feudális kultúrát, és a felvilágosodásban kibontakozni akaró független polgári Magyarországot — egyenrangúakként, egyenlően értékesekként tárgyalja, nem veszi tudomásul a kettejük között fennálló kibékíthetetlen ellentétet — s csak így juthat oda, hogy a harcot a húszas—harmincas években valamilyenfajta »kiegyenlítődéssel« oldja meg. Azt kívánni persze, hogy mindezeknek a folyamatoknak az osztályhátterét meglássa és elemezze, túlsok lenne a Horthy-korszaknak, hozzá még német egyetemen működő tudósától. A részletekben a »nemzedék« még gyöngébb magyarázó elvnek bizonyul. Petőfi és a tizek közt a voltaképpeni összetartó kapocs a »nemzedéki összetartozás« érzése ; de maguk csak »harmadik nemzedéke« a negyvenes éveknek ; a magyar irodalom fejlődési iránya a jelzett félszázadban az »irodalmi autonómia« felé tart, s ez a fejlődés éppen a legfiatalabb nemzedékben, azaz Petőfiékben, és Aranyban válik uralkodóvá, miután mindegyik nemzedék fokozatosan közeledett hozzá. Mindenesetre van valami különös abban, hogy kimerítő részlettanulmányok után is egy kutató a maga konstrukciójában így el tudjon szakadni a valóságos fejlődéstől.

Farkasnak első kötete megjelenése után már védekeznie kellett az ellen a vád ellen, hogy rendszerező elveit idegenből, a német tudománytól vette, a tájszemléletet pl. Nadlernek, a hitleri Németország későbbi hivatalos irodalomtörténetírójának *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* c. munkájából. Farkas ezt a függést tagadta ; a korszak másik szintetizáló elvének, a preromantikának eredetéről azonban már vita sem lehetett, mert maga az alkalmazója hivatkozott arra a francia tudósra, akitől kölcsönvette. Ha már most a »preromantika« fogalmának családfáját kezdjük kutatni, különös eredményre jutunk. Az előbb tárgyalt »tájszemlélet«-en, alapos szemügyrevétel után, föl lehet fedezni a német imperializmusnak s a vele összefüggő biológisztikus-faji felfogásnak távoli sugarait ; a preromantika más talajból : a nyugati polgári dekadencia pesszimista kultúrfilozófiájából sarjadt, s hazai kivirulását, mondhatni elburjánzását nagyban előmozdította a pszichoanalízis áporodott levegője. Így jön létre az a megdöbbenő fából vaskarika, hogy a magyar irodalom megújul, hatalmas fejlődést vesz — egy regresszív szellemi tendenciából ; a szerző a mi felvilágosodásunk időszakát jellegzetesen preromantikus kornak nevezi, s minden részletjelensége mögött fölfedezi ezt a bizonyos visszatérési tendenciát — a múltba, a földhöz, a gyermekkorhoz, az anyához, végső elemzésben a preindividuális létezéshez vagy az enyészethez. Ekorszakban mindenki preromantikus lélek lesz, nemcsak Ányos és Dayka, hanem Bessenyei és Kazinczy, sőt a jó öreg Dugonics és Gvadányi is. Maga az egész mozgalom pedig végülis valósággal transzcendens rangra emelkedett : a felújulással kapcsolatban csodáról, misztikumról, »a preromantika misztikus hullámainról« olvashattunk. Nyíltan társult ezzel a felfogással a felvilágosodás lebecsülése, s az a megállapítás, hogy a preromantikus korban irodalom és politika negatív viszonyban áll egymással. Természetes, ha a kortársakat megtevesztette is, minket ne tévesszen meg az a

körülmény, hogy ezt az elméletet egy olyan tudósunk szerkesztette, aki főművében az egyes korszakok megjelölésére társadalmi osztálykategóriákat használ (pl. »nemesi irodalom«.) Nem a kategória, a szemlélet a fontos, Szerb Antal pedig a maga osztálykategóriáit arisztokratikus, barokkos szemléletű német munkából merítette (Naumann), jele ennek az, hogy teljesen magáévá tette azt a felfogást, amely az egész népi kultúrát a magasabb társadalmi osztályok kulturális alkotásainak ú. n. leszállásából származtatja.

E két szintetikus kísérlettel csak a Horthy-korszak legjellemzőbb termékeit akartuk kiemelni. Nem célunk számbavenni ennek a korszaknak egész irodalomtörténeti termését; célunk inkább annak megsejtetése, hogy minő nehézségekkel kellett megküzdenie irodalomtörténetírásunknak a felszabadulás után, amikor a korszak vizsgálatához hozzáfogott. Éppen ezért elmellőzhetjük az 1920. és 44. közti időszak monográfiáinak, kiadványainak akár futólagos felsorolását is, csupán egyre kell még éppen fő szempontunk kidomborítása végett utalnunk. A Horthy-korszak feudálkapitalista kultúrpolitikájának arisztokratikus tendenciái, s különösen a kor polgárságának esztéta-hajlama kedvezett egy bizonyos, sokat emlegetett esszéizmus kialakulásának. Nos, ez az esszéizmus is — a XX. század némely jelenségein kívül — különösen a mi korunkat, a felvilágosodás és a reformok korát érezte a maga talajának. Azt lehetne mondani: egyidőben fiatalabb irodalomtörténészek számára szinte az esszé volt a kötelező műfaj, s ha tárgy kellett, ott volt Berzsenyi, Kölcsey, Kazinczy, Vörösmarty, Bessenyei — alig van köztük olyan, akiről több esszé ne íródott volna. Ezekben az esszéikben olykor értékes felismerések porlódtak el apró sziporkákká, a műfaj azonban inkább az élményi, szubjektív felfogásnak nyitott utat, s legfeljebb még a polgári lélektan szélesebbkörű alkalmazásának.

2.

A felvilágosodás és a reformok korával kapcsolatban az elmondottak némi képet adtak arról: milyen állapotban találta ezt a korszakot újszemléletű irodalomtörténetírásunk. De ha a nehézségeket számbavesszük, rögtön hozzá kell fűznünk másrésről azt, hogy az új irodalomtörténetírás éppen ezzel a korszakkal kapcsolatban kapta a legtöbb, leglényegesebb segítséget a marxista-leninista ideológia kimagasló magyar művelőitől, elsősorban Révai József és Horváth Márton elvtársak irodalmi tanulmányaiból. Nem túlzás, ha azt mondom, hogy ezekben a tanulmányokban már benne vannak a kor irodalomtörténetének tudományos feldolgozásához szükséges szintézis alapvető elvei.

A korszak fejlődésének általános áttekintését és irányvonalait megadja már Révai József Kölcsey-tanulmánya. Belőle tanultuk meg, hogy az a központ, amelyhez a századforduló eredményeit viszonyítanunk kell s amely az irodalmi mozgalmak megértéséhez is hozzásegít bennünket: a francia forradalom, s vele kapcsolatban a magyar polgári átalakulás nagy kérdése. — Az ily módon fel-

fogott események és irodalmi mozzanatok a polgári átalakulást megelőző eszmei harcok első jelentkezésétől, vagyis a magyar fölvilágosodás megindulásától Bacsányin, a Martinovics-mozgalom írótagjain, a ferenci elnyomás idején működő Kazinczyn és Kölcseyn keresztül egységes fejlődési sorba állíthatók — a negyvenes évek reformmozgalmain át egészen a plebejus forradalmi eszmék újabb ugrásszerű jelentkezéséig — Petőfiben és költői-politikai fegyvertársaiban.

Az általános irányvonalakon túl megtaláljuk Révai és Horváth elvtársak tanulmányaiban az útmutatást több olyan irodalmi alapfogalom tisztázására, amely nélkül sem a kor általános fejlődésének, sem kiemelkedő író-egyéniiségeinek elemzése nem oldható meg. Ilyen elsősorban a *népiesség* kérdése. Nyilvánvaló, hogy a népiességnek az a fogalma, amellyel régebbi irodalomtörténeteszeink és esztétikusaink dolgoztak, ma már nem lehet kielégítő, még ha a korábbi kutatások sok értékes részleteredményt produkáltak is. A mi számunkra a népiesség nemcsak forma, stílus, műfaj, költői technika kérdése, hanem mindezen túl a politikai magatartásé; ezen az alapon tanultunk meg különbséget tenni feudális és plebejus-paraszti népiesség között, és megkeresni a népiességben a patriarchális vagy provinciális elemeket. A mi korszakunk ezen keresztül is egységesebb profilt kapott; Orczy, Dugonics, Gvadányi az egyik részen, — Csokonai, majd Petőfi a másik részen megkapják helyüket a kor általános keretei között. Nem szükséges részletesen kifejtenem, hogy új, mélyebb értelmet kapott a *nyelvújítás* is; abban a korszakban, amelynek központi problémája a polgári nemzetállam kialakulása, Petőfi eszméin, költészetén keresztül — Révai és Horváth elvtársak tanulmányai nyomán — különítjük el a nemesi osztály sovínisza *nacionalizmusát* a forradalmi értelmiség plebejus *patriotizmusától*, a nemesi liberalizmust a forradalmi demokratizmustól. A szellemtörténeti irány visszaélt az olyan irodalmi és esztétikai irányt jelölő kategóriákkal, aminő pl. a szentimentalizmus és a romanticizmus. A Kölcsey-tanulmány már helyreállítja a természetes szemléletmódot, amikor a szentimentalizmust is történeti jelenség gyanánt értékeli, s kivetkőztetve kódosító általánosságából a német és magyar társadalom konkrét forradalomutáni helyzetéből vezeti le. Nem kell hangsúlyoznom, milyen segítséget jelentenek felvilágosodáskori íróink-költőink megértésében az olyan szempontok, mint amikor Révai elvtárs »az érzelmek polgárosodásáról« beszél. A romantika sem lehet romantikus lelki alkat stb. most már; Marx egy utalása nyomán Mehring megadta a német romantikus mozgalom általános társadalomtörténeti magyarázatát; Horváth Márton Vörösmarty-émlékbeszédében már kiemelte, hogy Mehring szempontjai sem a francia, sem a magyar romanticizmusra nem alkalmazhatók; a mi romantizmusunk még jóval erősebben kétarcú mozgalom, mint a németeké; számos jelenségében nem a feudális reakciónak, hanem a haladó nemzeti, hazafias mozgalomnak irodalmi megnyilvánulása, olykor harci eszköze is.

Mellőzve most azokat az iránymutatásokat, amelyeket a jelzett tanulmányok egyes írók és költők helyes meglátásához adtak, megismétlem azt,

hogyan e tanulmányok rendkívül kedvező föltételeket teremtettek a felvilágosodás és a reformok kora irodalmának tudományos feldolgozásához. A következő kérdés persze most már az: irodalomtudományunk felhasználta-e, és hogyan használta fel ezeket a kedvező feltételeket, tudott-e élni azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a marxizmus-leninizmus és a Párt iránymutatása megnyitott számára? Az eredmények arányban állanak-e a föltételekkel és a belőlük adódó feladatokkal?

Mielőtt erre a kérdésre a tényleges eredmények számbavételével felelnék, hadd említsek meg néhány olyan körülményt, amely több-kevesebb, nem mindig kedvező hatással volt a konkrét tudományos kutatómunkára. Ilyen mindjárt az, hogy a jelzett korszaknak, különösen a reformkornak társadalmi és politikai megítéléséhez a helyes szempontokat történetírásunktól elég későn kaptuk meg. Az eredeti tökefelhalmozás problémáira Pach Zsigmond Pál csak 1949–50-ben hívta föl a figyelmet; a II. József — II. Lipót és Ferenc idejére eső nemesi és értelmiségi mozgalmakat Kató István csak 1950-ben vette választóvíz alá; az 1820. után meginduló, s végül a forradalomba és szabadságharcba torkoló nemesi reformmozgalom értékelését pedig Spira György tanulmányai egyideig hamis vágányra juttatták, s e kérdésben csak Mód Aladár bírálata adott biztosabb tájékoztatói lehetőséget. Irodalomtudományunk mindenesetre merészebben nyúlt volna a kérdésekhez, ha lába alatt érezte volna a történeti kutatások eredményeinek biztos talaját. Hogy a bizonytalanság a kutatásban is zavarokat okozott, arra példának a II. József-korabeli magyar írók megítélésében mutatkozó bizonytalanságra utalok; a nemesi reformmozgalom negatív megítélése, tudjuk, magávalhozta Vörösmarty első korszakának hasonló megítélését is.

Az irodalomtörténeti kutatómunka előfeltételei között szólni kell azokról a szervezeti formákról is, amelyekhez ez a kutatás általában kapcsolódhatott. Itt már le kell szögeznünk, hogy a fentebb elemezett jó elvi iránymutatáshoz viszonyítva ezek a szervezeti formák még fejletlenséget mutatnak. Semmiestre sem lehet elhanyagolni azt a körülményt, hogy a korszak új szemlélete és bizonyos mértékű szintetikus összefoglalása legelőször a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán, egyetemi előadások keretében történt meg. Ezek az előadások sokszorosított formában az egyetem falain kívül is terjedtek; az egyetemi munka keretében a hozzájuk fűződő szemináriumi és tanulóköri viták a fővonalakat népszerűsítették és számos részletkérdést tisztáztak, s mindez hozzájárulhatott volna a korszakunkra irányuló kutatások élénkebbé tételéhez. Az egyetemi reformok során azonban úgy adódott, hogy volt egy esztendő, amikor ez a korszak egyáltalán nem szerepelt az órarendben; ez a kor iránt megiriduló érdeklődést ellanyhította; s ez az év különösen érezte a mai egyetemi oktatás egyik általános hiányosságát: azt, hogy az előadónak nincs módjuk speciálkollégiumok tartására, s ha volna is, az ifjúságnak nincs módja ilyenek hallgatására; a főkollégiumok gyors iramban robognak át az egyes

írókon és évtizedeken, s aki valamely részletnél még szívesen elidőzne, az erre a mai szűk keresztmetszetű tanítástervben alkalmat nem talál. Jellemző, hogy amikor az elmúlt 1950—51-es egyetemi évben a budapesti magyar szakosoknak szakdolgozati témát kellett választaniuk (a délelőtti tagozaton), lámpával kellett keresni az olyan hallgatót, aki hajlandó volt a felvilágosodás korából vagy a reformkorból témát választani.

A kutatás másik centrumában : az Irodalomtörténeti Társaságban, annak újjászervezése után, sor került egy olyan munkaközösség felállítására is, amely irodalmunknak 1772. és kb. 1880. közötti fejlődésével foglalkozott volna. A munkaközösség kutatási területének ilyen módon való megszabása éppen a mi korszakunk számára nem bizonyult előnyösnek. Körülbelül egyéves működése alatt, persze erősebb központi irányítás híján a felolvasott és megvitatott tanulmányok szinte kivétel nélkül az 1849. utáni időszakot keresték fel, s a központba Arany János alakja került. 1950. ősze óta állt be némi fordulat : ezt nemcsak a Vörösmarty-évforduló nyomán támadt érdeklődés idézte elő, hanem az a szervezeti módosítás is, amely az önkényuralom és kiegyezés korát egy másik munkaközösség hatáskörébe utalta át. Azóta a szóbanforgó munkaközösségek újabb átszervezésen estek keresztül ; munkaképességüknek az idő lesz majd a próbája. Bennük általában a kollektív munka megszervezése és tervszerűsítése komoly akadályokba ütközik. A tagok munkahelyüket nézve a legkülönbébb intézményekből verődnek össze, elfoglaltságuk szétágazó és elég terhes is, szervezetük laza, témáik sokszor esetlegesek ; így kérdés : tekinthetők-e olyan szerveknek, amelyek produktív munkára képesek. Mint e munkaközösségek munkájával összefüggő, jellemző tünetet kell megemlítenem, hogy az Irodalomtörténeti Társaság nyilvános vitaülésein teljesen a mi korszakunkból merített téma eddig (1951. dec. 1-ig) egyáltalán nem szerepelt, csak Bóka Lászlónak a vitaülések kezdeti korszakában, 1949. tavaszán tartott felolvasása (*A VIII. század*) érintette részben ezt a korszakot.

Az Irodalomtörténeti Társaság munkaközösségeihez hasonló szervezetek az egyetemi Magyar Irodalomtörténeti Intézetében alakult, célhitelből támogatott munkacsoportok. Bár bennük az egyetemi ifjúság jobb káderei dolgoznak, önálló feladatok megoldására nem alkalmasak ; eddig rendszeren kritikai szövegkiadások előkészítésére használták fel őket. Fő problémájuk az egyszemélyes irányítás és a munka felülvizsgálatának kérdése. A mi időkorunkból Budapesten kettő ilyen működik : az egyik Vörösmarty összes műveinek kiadását készíti elő, a másik a Petőfi-kritikai kiadás már megjelent költeményes köteteihez állítja össze a történeti és filológiai jegyzet-apparátust. Debrecenben egy hasonló munkacsoport Csokonai összes művei kritikai kiadását készíti elő.

Az elmondottakból világos, hogy azok a szervezeti formák, amelyek közt nálunk jelenleg az irodalomtörténeti kutatómunka folyik, éppen a mi korszakunk szemszögéből nézve, egyáltalán nem mondhatók tökéleteseknek, s ennél fogva produktivitásuk iránt sem lehetnek túlzott igényeink.

3.

Azt hiszem, az előbbiekkal némiképp előkészítettem hallgatóinkat arra a válaszra, amelyet az utóbbi évek kutatómunkájának eredménye felől általánosságban föltett kérdésre adni módomban van. A felvilágosodás és reformkor irodalmának kutatásában tényleg elért eredmények, még a fenti nehézségeket számbavéve is, nincsenek arányban azokkal az indításokkal, amelyeket Pártunktól és vezető ideológusainktól kaptunk, s csak részben felelnek meg azoknak az igényeknek és szükségleteknek, amelyek szocializmust építő országunk oktatási és kulturális intézményei és dolgozó népünk felől jelentkeznek. A részletmunkában is, a nagy elvi kérdések terén is sokkal több a megoldandó feladat, mint a valóságos eredmény.

Most azonban próbáljuk végre magukat az eredményeket számbavenni. Előbb az átmeneti évek (1945—48. közt) néhány fontos termékéről kell megemlékeznünk.

A felszabadulás után jelent meg, de valószínűleg teljesen régi adatgyűjtésen alapszik Sándor István műve: *Író és társadalom*. Figyelmet ébreszt e mű iránt részint alapos adatgyűjtése, részint az a tény, hogy témájául a társadalmi harcok irodalmi tükröződését tekinti, s egész szerkezetében az új és régi harcához igazodik. Eredményeit használhatatlannokká teszi mégis idealista társadalomszemlélete, s az a hamis objektívizmus, amellyel újat és régít egyenrangúan tárgyal, egyaránt értékesnek tüntet fel, sőt olykor éppen a régít tárgyalja igen meleg rokonszenvvel, mindamellett, hogy a magyar feudalizmus kulturális felépítményének számos fogyatékoságára mutat rá.

Az 1948-ban, Horváth János 70. születésnapjára megjelent *Magyar Századok* c. gyűjteményes kötetnek felvilágosodás- és reformkori anyaga, szegényességével, eléggé jelzi azt a bátortalanságot, amellyel kutatóink a Horthy-korszak összeomlása után ehhez a korszakhoz közeledtek, s egyúttal még az új utakat kereső tudósok elvi bizonytalanságát is. Irodalomtörténetírásunk új terméséből egy közönségtörténeti adatközlő cikk és egy verselemzés mellett Sötér István teljesen elhibázott, azóta alapvetően helyreigazított Eötvös-tanulmánya jelent meg itt, s a legfontosabb eredmény az volt, hogy a *Forum* c. folyóiratban lezajlott Vörösmarty-vita mellett itt, ebben a kötetben történt meg az, egyik döntő lépés Vörösmarty helyes értékelésére.

A fordulat éve után kibontakozó irodalomtörténeti munka termését az egyes írókhoz kapcsolva fogom áttekinteni.

Bessenyei. Vele kapcsolatban a Horthy-korszakban Vajthó László és a *Magyar Irodalmi Ritkaságok* kiadói derekas publikációs munkát végeztek, de adások maradtak egyrészt az író életrajzára vonatkozó felderítő munkával, másrészt annak a Bessenyei-képnek helyesbítésével, amelyet az ellenforradalmi korszak mindjárt első éveiben megalkotott. Ezeket a feladatokat ma is még csak részben oldottuk meg. Gálos Rezső Bessenyei-életrajza — egyébként az egyetlen

ezidőben megjelent írómonográfia ebből a korszakból — hosszú évek adatgyűjtése után feltárja Bessenyei életének eddig homályos mozzanatait, megrajzolja életpályáját, elemzi műveit, s beállítja őket a magyar feudalizmus válságának korába. Gálosnak, amint kisebb tanulmányai (Berzsenyiről, a magyar dalköltészetről) mutatják, mindig voltak értékes szintetikus szempontjai, de végülis az anyag mindig nyakaránőtt, s a szintézis háttérbe szorult a bőséges adatfeltárás mögött. Ez egyúttal a szintetikus szempontok kevésbé mély voltára is mutat. Ezeket a fogyatkozásokat Bessenyei-kötete is megsínyli; főként bántó az, hogy a filozófus Bessenyei megelevenítése helyett csak filozófiai műveinek tartalmi kivonatát kapjuk. — Bessenyei egyéniségének és művének teljes marxista átértékelésére a fiatal Bruckner János vállalkozott. Támaszkodott ebben a Széchenyi-könyvtárnak egy régebben ismert kéziratára, amelyben Bessenyeinek egy eddig ismeretlen művét vélte fölfedezni. Ezt Bessenyei utolsó művének téve meg, olyan fejlődésrajzot konstruált, amely szerint Bessenyei élete utolsó szakaszában eljutott volna a tiszta materialista monizmushoz. A kérdés még nincs megnyugtatóan megoldva. Egyébként kétes: a szóbanforgó kézirat mely részei tekinthetők valóban Bessenyei művének; kétes a keletkezés időpontja, s általában Bessenyei materializmusának kérdését élete utolsó korszakában írt valamennyi művének vizsgálata alapján lehet csak eldönteni. — Megemlítem még, hogy az újonnan felfedezett mű, valamint Bessenyeinek a toleranciáról szóló eddig kiadatlan kézírata elő van készítve a kiadásra, ugyancsak le van másolva *Az értelem keresése* is. Kíváncsok, hogy e művek az Akadémia kiadási programjába beilleszthetők legyenek. *Bacsányi*-val kapcsolatban eredmények helyett csak előkészületekre hivatkozhatok: lektorálás alatt áll összes műveinek kritikai kiadása, s ezzel kapcsolatban tervbe van véve több vele kapcsolatos tanulmány is. *Fazekasnál* szintén csak a kritikai kiadás előkészületeiről tehetek jelentést; amikor pedig azt közlöm, hogy komoly stádiumban van *Pálczi H. Á.* ötödfélszáz énekének megjelenése, csak éppen utalok arra, hogy ezzel is olyan terv valósul meg, amelynél a számot se tudjuk, hányszor tűzték ki — a múltban — sikertelenül.

Csokonai. — Igazi arcának megrajzolása terén döntő lépés Waldapfel Józsefnek az Irodalomtörténet 1949-es évfolyamában megjelent tanulmánya. Élesen szembeszáll azzal az évtizedek óta uralkodott felfogással, amely Csokonai afféle dekadens költőt látott; kellő mértékre szállítja le költészetének rokkó elemeit, s bemutatja Csokonait, mint a magyar felvilágosodás legnagyobb költőjét, a feudalizmus és klerikalizmus, a babonák és vakbuzgóság őszinte, határozott ellenfelét. Kár, hogy a tanulmány a költő pályájának csupán első szakaszát tárgyalja, azt, amely önmagában is következetesebb és áttekinthetőbb, és mellözi az 1795. utáni éveket. Így olyan kérdések maradnak megoldatlan, mint Csokonai népiessége, kapcsolata a népi kultúrával, s viszonya az insurrekciós kor nemességéhez. Ezekre a kérdésekre megpróbál felelni Vargha Balázs a Magyar Klasszikusok kétkötetes Csokonai-kiadásának előszavában,

s vázolni próbálja Csokonai kulturális törekvéseit, különösen ezek plebejus vonásait emelve ki. Bár a Csokonai-problémákhoz a jelzett válogatás megjelenése alkalmából többen is hozzászóltak, még mindig sok a tisztáznivaló, az említetteken kívül Csokonai bekapcsolódása az 1772-ben megindult fejlődés egyes vonalaiba, helye a kor irodalmában, összefogó, szintetizáló jelentősége stb. — A jövőt illetőleg előkészületben van, a debreceni bölcsészeti kar Magyar Irodalomtörténeti Intézetének gondozásában, Csokonai összes műveinek kritikai kiadása.

Kazinczy-val kapcsolatban december 7-én hangzott el az Irodalomtörténeti Társaságban Tolnai Gábor felolvasása a *Fogságom naplójáról*. A felolvasásból és a hozzáfűződő felszólalásokból élesen kirajzolódtak a Kazinczyval kapcsolatos megoldatlan problémák, de kirajzolódtak az irodalomtörténeti köztudat előtt egy új Kazinczy-kép körvonalai is. Az előadó és a hozzászólók megerősítették és vitán fölül helyezték Kazinczy kiszabadulása utáni pályájának pozitív értékelését, bizonyítékokat sorakoztattak fel arra, hogy baráti levelekben, bizalmas nyilatkozatokban, illegális szövetségben tovább őrizte fiatal éveinek demokratizmusát. Ráterelődött a figyelem Kazinczynak eredeti munkáira, útirajzaira, a Pályám emlékezetére, az ezekben fellelhető érdeklődésre a hazai föld és nép iránt; felmerült a kívánság, hogy a műfordító stílusforradalmár Kazinczy mellett, tüzetesebben megismerhessük ezt a másik Kazinczyt; a levelek, az emlékiratok, az útirajzok, a *Fogságom* naplója Kazinczyját.

Berzsenyi, a Horthy-korszak esszéistáinak kedvence, a felszabadulás óta méltatlanul háttérbe szorult. Itt a szövegkritikai munkát már az előző kor elvégezte; Waldäpfel József tanulmánya csupán Berzsenyi megindulására és költői működésének második korszakára, a Kazinczyval való ismeretség jelentőségére mutatott rá. Így most már elvileg világosan áll előttünk, hogyan nő ki Berzsenyi a maga nemesi osztályának szűk szemléletéből, és hogyan közeledik a felvilágosodáshoz, de megoldatlan probléma még Berzsenyi, a nagy ódaköltő. Alapos elemzés minden bizonnyal megmutatja majd, hogy költészetének ebben az oldalában is nagy költői és nemzeti értékek rejlének.

Kölcsey. Meg kell vallanunk, hogy az a kivételes helyzet, amelyben irodalomtörténetírásunk Révai elvtárs tanulmánya révén van, valósággal elkényeztette és illúziókba ringatta kutatóinkat. Olyasféle kényelmes vélemény alakult ki, hogy Kölcseyvel kapcsolatban most már nincs is semmi megoldani és tisztáznivaló. Révai elvtárs lerombolta a Horthy-korszakban Kölcseyvel kapcsolatban bőven termelt hamisításokat, kijelölte Kölcsey helyét a magyar költészet és a magyar társadalom fejlődésében, — de a mi feladatunk lett volna Kölcsey életpályájának, konkrét küzdelmeinek kifejtése, műveinek elemzése, Révai elvtárs alapvető megállapításai nyomán Kölcsey életművének a mi korunkra, mai harcainkra való alkalmazása. Ezzel bizony adósak maradtunk, s ami történt, az mindössze egy kétkötetes válogatás a *Magyar Klasszikusok*-

sorozatban, amely az anyag kiszemelésében és jegyzetelésében a Révai-tanulmány útmutatása szerint járt el. E kiadás elég bőséges magyarázatai megakarták könnyíteni a költeinények és a kor politikájába mélyen beágyazott prózai művek megértését, s első ízben adtak mindenre kitekintő jegyzetelést, e körül azonban elvi viták zajlottak le, mint ahogy általában klasszikusaink kritikai és népszerű kiadásai jegyzetelésének nagy kérdései még tisztázottnak nem mondhatók.

A **Vörösmarty**-évforduló, bár természetével megelégedve nem lehetünk, tagadhatatlanul hozott lendületet a kutatásba és az értékelő munkába is. A Zeneakadémián lefolyt ünnepségen Horváth Márton elvtárs tartott előadást, a Magyar Tudományos Akadémia emlékünnepején Waldapfel József, az Írószövetségben Somlyó György olvasott fel; a *Magyar Klasszikusok*-sorozatban háromkötetes válogatás jelent meg Waldapfel József gondozásában és előszavával. Folyóiratunk, az *Irodalomtörténet*, tanulmányokat közölt Vörösmarty patriotizmusáról, dramaturgiai nézeteiről, szerelmi lírájáról, novelláiról, költői nyelvéről stb. Mindezeknek a megnyilatkozásoknak mindenekelőtt egy nagy jelentőségük van: az, hogy megmutatták dolgozó népünknek Vörösmarty igazi arcát, és kezébe adták a nagy költő időálló műveinek korszerű gyűjteményét. Ez azonban számos részletprobléma megvilágítását kívánta meg. A nagy tanulmányok rámutattak arra, hogy az állítólag pesszimista, metafizikus hajlamú költő első megszólalásától fogva mindvégig a legélénkebb kapcsolatban haladt együtt a kor nagy nemzeti küzdelmeivel, patriotizmusa túlhaladt a nemesi nacionalizmus szűk perspektíváján, s eljutott az igazi hazafiságig, amely magában foglalja az elnyomottak, a dolgozók testvériségét, nemzetközi-ségét is. Újonnan felfedezett újságcikkei alapján tisztán áll előttünk Vörösmartynak a szabadságharc kritikus hónapjaiban való szereplése; népiességében most már nemcsak esztétikai próbálgatást látunk, hanem politikai állásfoglalást is; látjuk, amint dramaturgiai cikkeivel és színibírálataival segíti a magyar színjátszást a valóság felé való fordulásban stb. A Vörösmarty-évforduló kapcsán készült el egy fiatal kutatóknak Vörösmarty nyelvéről szóló tanulmánya, amely elsőízben próbálja meg a marxi-lenini esztétika és a sztálini megállapítások tanulságait egy nagy költőnk nyelvére alkalmazni. — Persze sok minden maradt még az ünnepi cikkek után is tisztázatlan: Vörösmarty költői műfajainak, különösen epikájának jellege, kapcsolata kora irodalmi harcaival stb. Az a nagy Vörösmarty-monográfia, amely mindezeket megoldja, még a jövő remény-sége, de a művek kritikai kiadásának előkészítése folyamatban van. Külön kell ezentúl is utalnom egy idevágó problémára. Szinte nyomasztó az a tanácstalanság, amellyel valamennyien a Csongor és Tündét nézzük. Mindenki érzi róla, hogy remekmű, — de a marxi-lenini esztétikának és irodalomszemléletnek azon a színvonalán, amelyre mi eddig eljutottunk, éppen remekmű-voltában kielégítően elemezni és megérteni nem tudtuk. Amit egy fiatal esztétikusunk megkísérelt, alig több egyszerű vulgarizálásnál. A Csongor és Tünde nemcsak

Vörösmarty-probléma, hanem a mi fejlettségünk problémája is, — jelzi azt, marxista irodalomszemléletünket és fogalmainkat addig kell bővítenünk, gazdagítanunk, amíg ilyen jelenségeket is megnyugtatóan, kielégítően tisztázni tudunk.

Eötvös Falu Jegyzőjével indult meg a *Magyar Klasszikusok* sorozata. A kötethez Sötér István írt bevezetést, s ez a bevezetés — egyetemi előadásokon kívül — az első alkalom volt arra, hogy új irodalomtörténetírá-sunk Eötvös alakjának egészével foglalkozzon. Sötér itt, Eötvös disszidálá-lásának magyarázatában helyreigazította előbbi abszurd nézetét, részletesen elemezte Eötvös politikai magatartását, utalva nyomatékosan azokra a vo-násokra, amelyek alakját és programját ma is megbecsülendővé teszik; fej-tegeti a regény főszereplőit, mint társadalmi típusokat; kár, hogy realizmusának kifejtésére már kevesebb gondot fordított, s az Eötvös egyéb regényeihez fűző szálakra is éppen csak utalt. Az Eötvössel kapcsolatos kérdéseket, beleértve regényíró művészetének műfaji és formai oldalát is, remélhetőleg előkészü-letben lévő monográfiája fogja megoldani.

A *szabadságharc* költészetét Waldapfel József részletes tanulmánya mutatta be teljes képpen a *Forradalom és szabadságharc* c. kötetnek *Költők a szabadság-harcban* című részében, a szabadságharc költői termésének egyik legjelentősebb tagját, Sárosi Gyula *Aranytrombitáját* pedig Bisztray Gyula adta ki az Akadémia *Magyar Irodalmi Tár* c. sorozatában. Ez a kiadás nemzedékek mulasztását pótolja, és nemzedékek óta élő hamisítást tüntet el, t. i. az Abafi-féle megcson-kított, döntő részeiben eltorzított szöveg helyett visszatér Sárosi eredeti szöve-géhez. A bevezető tanulmány Sárosi egész költői pályájáról ad képet, s ennek fő problémáit meg is oldja, úgy, hogy csak részletek terén van szükség további kutatásokra. Ugyancsak az Akadémia kiadásában előkészületben van Sárosi kisebb költeményeinek kiadása.

S hogy szemlélnék végére érjek, **Petőfi**vel kapcsolatban egész irodalom-történetírá-sunk nevében szégyenkezve kell bevallanom, hogy az évforduló, Horváth és Révai elvtársak iránymutató tanulmányai és Petőfinek a szocialista Magyarország kultúrájában elfoglalt központi helye ellenére is — övele magá-val szinte egyáltalán nem foglalkoztunk, mindössze utóéletéről jelentek meg tanulmányok és adatközlések, s költői műveinek kritikai kiadása látott eddig napvilágot. Ez a kiadás sincs kellő jegyzetapparátussal ellátva; a szövegválto-zatok és közlési helyek mellől hiányoznak a történeti-filológiai jegyzetek. A kiadás egyébként folytatódni fog a prózai művek sorozatával.

4.

Röviden összegezem az elmondottakat.

Irodalomtörténe-szeinknek a felvilágosodás korára és a reformkorra vonat-ko-zó kutatásai hoztak ugyan eredményeket, de ezek az eredmények szinte csak

arra jók, hogy világuknál annál sürgetőbbeknek lássuk azt, amit még nem végeztünk el: a még megoldandó feladatokat.

Nagy írók igazi arcának megrajzolásában csak Csokonainál és Vörösmarty-nál beszélhetünk eredményekről. Haladó hagyományaink feltárása terén Bessenyeire, megint Csokonaira, Vörösmartyra, Kölcseyre, Eötvösre, Sárosira hivatkozhatunk. Az irodalmi irányok harcának bemutatásában nem tettünk semmit.

A jövő feladatai között természetesen fontos helyen az egész kor szintetikus ábrázolásának megalkotása áll, azon alapelvek nyomán, amelyek Révai és Horváth elvtársak tanulmányaiban foglaltatnak. Míg azonban ide eljuthatunk, nemcsak részletmunkák sokaságát kell elvégezni, hanem valami fontosabbat is, aminek hiánya eddig is hátráltatta mind a részletkutatást, mind a szintézisre irányuló törekvéseket. Tisztáznunk kell elvileg és történelmi kialakulásukban végigkövetnünk azokat az esztétikai-nyelvi problémákat, amelyekre beszámoló-m előző részében már rámutattam.

Ilyen elsősorban a *nyelvművelés, nyelvfejlesztés* sokat emlegetett kérdése. A felvilágosodás harcának központjában áll ez a kérdés, s a körülötte kibontakozó harcokat Sztálin elvtárs nyelvészeti cikkei nyomán a nemzeti és irodalmi nyelv kialakulásáért folytatott küzdelemként kell felfognunk. Meg kell rögzítenünk ennek a küzdelemnek egyes fázisait, meg kell világítanunk egyes íróink szerepét benne, és sort kell kerítenünk a Révai-Verseghy-vita új értékelésére.

Nem áll hátrább jelentőségében a másik: a *népiesség* kérdése. A korszak íróinak viszonya a népieshez igen sok változáson megy át. A felvilágosodás irodalma eleinte elfordul a plebejus vónaltól, nemcsak hangban, hanem a társadalom kérdéseinek a nép szempontjából való szemlélete is háttérbe szorul; azután Csokonaival megindul a visszahajlás a plebejus vonalhoz, és különböző visszaesések, kitérések után folytatódik egészen Petőfi forradalmi népiességéig. Ennek a fejlődésnek elvi kérdéseit és konkrét lefolyását megrajzolni kutatóink elsőrendű feladata. Munkájukat megkönnyíti az, hogy támaszkodhatnak egyrészt Horváth János gazdag tartalmú könyvére, másrészt elvileg a szovjet irodalomtudomány eredményeire.

Harmadikként a *romanticizmus* kérdését kell említenem. Itt is nyilvánvaló, hogy ennek a múltból örökölt fogalma a mi szemléletünk számára hasznavehetetlen. De Horváth Márton kezdeménye után nem halaszthatjuk sokáig azt, hogy a romanticizmust, mint a magyar társadalmi és politikai harcokból kinőtt irodalmi irányt mind fogalmában, mind pedig történelmi alakulataiban megvilágítsuk.

Azoknak a részletmunkáknak, amelyek nagy íróink igazi arcával, haladó hagyományaink feltárásával és az irodalmi irányok harcával foglalkoznak, valamint a megindult és tervezett szövegkiadásoknak ez elvi kérdések tisztázásával párhuzamosan kell folyniuk.

E részletfeladatok közül hadd hívjam fel különösen kettőre a figyelmet.

Egyik : a korszakkezdéssel összefüggő kérdéscsoport. Ha valaki végigkíséri régi irodalmunk fejlődését, s átmege az 1772-vel kezdődő korra : az átlépés nem megy minden zavar nélkül. Önkéntelenül keressük azokat a szálakat, amelyek a régi korból az újba átvezetnek ; keressük azokat a tendenciákat, amelyek 1772. után is tovább élnek. S közben nem marad el az a tapasztalatunk, hogy a két korszak már átértékelt képe, ahogy az az erről szóló egyetemi előadások szövegeiben le van fektetve, eléggé szervesen kapcsolódik egymáshoz, mintha 1772-vel a régeből minden egycsapásra elsüllyedt volna. Nemrégiben, a Horthy-kor végefelé, azon mesterkedtek, hogy az 1772-es korszakhatárt eltüntessék (nem nagyjelentőségű kísérletek) — most ellenkezőleg: mintha újra kezdődne ezzel az évszámmal minden. Persze, Bessenyei és társai a felvilágosodásban minőségileg újat hoztak — de sem a XVIII. századi feudalizmus irodalmi felépítményét nem rombolták le egyszerre, sem az előző korszak haladó és népi tendenciái nem szakadtak meg. Tehát : ne csak azt keressük, mi az, ami régi és új irodalmunkat elválasztja, hanem azt is, ami összekapcsolja. Közelebbről : a korai és kifejezett felvilágosodás összefüggése, az irodalom alatti irodalom (kéziratos, kollégiumi, népi) továbbélése, viszonya az új irodalomhoz nyelvben, műfajban, tartalomban — ezek azok a feladatok, amelyekkel foglalkoznunk kell.

A másik részletfeladat bennünket, irodalomtörténészeket, különösen kell, hogy érdekeljen. A mi korszakunk a magyar irodalomtörténeti eszmélkedés s egyben a magyar irodalmi kritika megszületésének időszaka. Elég, ha az egyik részen Révai Miklóstra, Pápay Sámuelre és Toldy Ferencre, a másikon Bajzára és Kölcseyre utalok. Hogy két kiváló kritikusunk művében jelenkorunk számára is nagy értékek rejlenek, azt tudjuk, de ki nem kutattuk ; első irodalomtörténeti rendszerezőink értékelésére eddig még kísérlet sem történt. Bajza és Kölcsey helye a kor politikai harcaiban tisztán áll előttünk, de pl. Bajza irodalmi harcait még nem állítottuk be ebbe a háttérbe ; pedig ezek a harcok akkor a régi és az új elsőrendű ütközési felületei voltak. Pápay Sámuel kapcsolata Kisfaludy Sándor körével ismeretes ; milyen szemléletet tükröz »A magyar literatura esmérete«? — Toldy Ferenc együtt nőtt fel reformkorunk nagy írónemzedékével ; átélte a szabadságharcot és az önkényuralmat, együtt szervezte Bajzával és Vörösmartyval irodalmunkat — ennek a kornak szinte hivatalos irodalomtörténet-írója ; hogy tükrözi az ő történelemszűdata a reformkor irodalmának fejlődését ; milyen értéke van irodalmunk első történeti rendszerezésének? Nem érdeketlen, megoldásra váró kérdések, hiszen szokás mondani, hogy Toldy rendszerezése még Beöthy Zsoltnál is alapvetően tovább él.

*

Beszámolómat, mint elődeim, én is azzal a szilárd meggyőződéssel zárom, hogy Pártunk irányítása, a Magyar Tudományos Akadémia segítségével és nem utolsósorban irodalomtörténészeink — öregek és fiatalok — lelkes, önfeláldozó munkája révén a ránk váró nehéz feladatokat öt éves tervünk hátralévő idejében meg is fogjuk oldani.

HOZZÁSZÓLÁSOK

TOLNAI GÁBOR:

Három kérdésről szólok Barta János referátumával kapcsolatban:

1. A *reakciós irodalomtörténetírás »öröksége«*-ből helyesen emelte ki, és vette kritika alá a »preromantiká«-val kapcsolatos kutatást és a »táj- és nemzedék-szemlélet« problémáját. Kétségtelen, hogy e két kérdés jelképesen fejezi ki a német *szellemtörténetnek* irodalomtörténetünk igaz képét eltorzító, végelemzésben a reakció szekerét toló jellemvonásait. Persze a szellemtörténeti és a szellemtörténethez kapcsolódó kutatások csak egy hányadát jelentik annak az irodalomtörténeti »örökség«-nek, amelyet a marxista-leninista irodalomtörténetírásnak munkája során revízió alá kell vennie. Barta János utal más kérdésekre is, de a más kérdésekre, is miként a szellemtörténetre, csak utalt. Nem is lehetett az ő feladata több, utalásoknál. Ha a referátumnak nem, úgy anakkor irodalomtörténetírásunknak mielőbbi feladata, a tervben különben szereplő *irodalomtörténetírásunk történeté*-nek megírása. Sürgős feladat, mert az »örökség«-ben az ocsó között akad búzaszem is és magunkat károsítanánk meg, ha a múlt értékeit kihullani hagyánk a rostán az értéktelen, sok esetben ellenséges felfogásokkal együtt.

Csupán egy példára szeretnék hivatkozni. Barta János szólt róla s igen helyesen elítélően, a Horthy-fasizmus idejének úgynevezett »esszéírónemzedék«-éről. Elítélő szavai teljes mértékben állnak az esszéíró-nemzedék minden tagjára, egyre azonban nem: *Halász Gáborra*. Teljes egészében Halász Gábor műve is vitatható. Közel két évtizedes pályájának írásai telítettek problematikus megállapításokkal, az útkereső gondolkozóra jellemző ellentmondásokkal. De még azok a művei is, amelyekkel nem értünk egyet, hatalmas tudásanyagukkal, a kérdésfeltevés komolyságával meggondolkoztatnak, a termékeny ellentmondást váltják ki bennünk. A felszabadulás után Lukács György hívta fel a figyelmet Halász Gáborra. Akkor tervbe volt véve elszórta megjelent írásainak összegyűjtése és kiadása. Műveinek kiadása elmaradt, s azóta hiába várunk műveinek felmérésére is. Pedig Halász Gábor azon kevesek egyike volt kortársai között, aki egész pályája során szembenállt a szellemtörténettel és életének utolsó idejében, a 40-es években, a még mindig tartó Proust-mámor közepette leszámolt a maga Proust-rajongásával, nagy kritikai-realistákról Balzacról, Tolsztojról írt tanulmányt és az ő alkotásukat állította követésre méltó például.

2. Az együttműködést az irodalomtörténetíráshoz kapcsolódó tudományágakkal haladéktalanul meg kell oldanunk. Nemcsak a folkloristákkal való együttműködésre gondolok, amiről már kongresszusunk során szó volt. A velük való együttműködés nélkül, irodalomtörténetünknek nem egy szakaszát lehetetlen marxista-leninista igénnyel értékelni. Ugyanilyen mértékben gondolok a történészekkel és a nyelvészekkel való együttműködésre. Gyakran szoktuk emlegetni, hogy a történészek munkálatai nélkül egy-egy időszak irodalmának értelmezésénél áthidalhatatlan nehézségek vannak. Kétségtelenül így van. Vannak azonban időszakok és irodalomtörténeti jelenségek, amelyeknek kutatásával a mi munkánk is előmozdítja a történészek előrehaladását. Így pl. az *első magyar köztársasági mozgalmat, Martinovics és társai szabadságmozgalmát,*

ha nem is tárta még fel a marxizmus-leninizmus módszereivel teljességgel a történetírást, az irodalomtörténész fontos eredményekre juthat maga is és eredményeivel segítheti a történész kutatómunkáját. Az első magyar köztársasági mozgalomnak az egykorú magyar irodalommal való összefüggéseinek feltárása a történészeknek fontos támpont, olyan segítség, amelynek birtokába egyedül, az irodalomtörténészek nélkül nem juthat el. E példán túl sorolhatnánk a példákat tovább, de nemcsak az irodalomtörténet és a történelem összefüggéséből, a folklór és a nyelvészet területéről ugyanígy. És az sem kétséges, nemcsak az irodalomtörténet nyerhet a folklórtól és a nyelvészettől, mi is adhatunk segítséget, miként a történészeknek, az ő számukra is.

Még annyit: az irodalomtörténetíráshoz kapcsolódó tudományszakokkal való együttműködés semmiképpen sem szorítkozhatik alkalmi megoldásokra. *Szervezett formát kell öltetnie, be kell épülnie munkatervünkbe.*

3. *Barta János referátuma* tárgyilagos, higgadt hangon áttekintést adott az 1772-től 1848-ig terjedő korszak irodalomtörténeti kérdéseiről. Egyebek mellett tárgyalta a felszabadulás előtti irodalomtörténeti kutatás néhány kérdését, újabb eredményeinket, melyeket a marxizmus-leninizmus módszerével értünk el és felvázolta az előttünk álló legsürgősebb feladatokat. A referátumot, ha jó áttekintést is ad a korszakot érintő legtöbb kérdésről, mégsem tartom mindenestől kielégítőnek. Hiányzik belőle az »örökség« viszonylatában a harcos állásfoglalás, újabb kutatásainkkal szemben az elvi vita szelleme, de az előttünk álló feladatok felvetésénél is pl. a helyes súlypontosítás és nem egy fontos feladatnak még az említése is. A referátum felvetette megoldandó kérdések között nem szerepelnek *nyelvi problémák*, különböző *esztétikai kérdései* a korszaknak, *a szabadkőművesség*, amelyről, — mint mondani szoktuk »kényes kérdésről« — a felszabadulás óta egyáltalában nem szoltunk, hiányzik *prózánk fejlődésének kérdése*, ami éppen ebben az irodalomtörténeti periódusban nem mellőzhető, hasonlóképpen a *verstörténet*, valamint egyes íróink feldolgozásának megannyi megoldatlan problémája. És végül — erre más vonatkozásban már utaltam — *a korszak íróinak viszonya Martinovicsék mozgalmához*, a jakobinus összeesküvéshez. Nem lényegtelen kérdés ez. Hiszen, miként a Bach-korszakban és a kiegyezés után az 1848–49-es forradalomról és szabadságharcról való véleményalkotás, a Horthy-fasizmus évtizedeiben pedig a Tanácsköztársasághoz való viszony és róla való véleményalkotás oly sok szempontból mértékadó a számunkra, ugyanúgy mérték az 1848. előtti irodalomtörténeti periódusban az íróknak a jakobinus összeesküvéshez való viszonya, róla való véleménye.

Legvégül néhány szót kell szólni Barta János referátumának hangjáról, stílusáról. Tárgyilagos, higgadt hangon vetette fel a problémákat. Amennyire előnye előadásmódjának a tárgyilagos, higgadt hang, ugyanannyira hiányossága is. Hiányossága, mert a tárgyilagosság nála kizárja a hazafias pátoszt, a kommunista tudós lendületét, a témával való belső azonosulást.

HEGEDŰS GÉZA:

Egy rövidre fogott hozzászólásnak nem lehet feladata méltányolni a beszámoló erőnyeit, de nem is célom bírálat tárgyává tenni esetleges hibáit. Én inkább néhány hiányságot szeretnék kiegészíteni, felhíva a figyelmet egy-néhány olyan feladatra, amely talán a legfontosabbak közé tartozik, ha a magyar felvilágosodás és a reformkor irodalmát elmélyülten és rendszeresen akarjuk tanulmányozni.

Mindenek előtt a haladó eszmék kérdéséről kell szólnunk. Iránytű nélkül állunk az irodalmi anyagtömegben, ha nem kutatjuk fel *minden egyéb előtt* a felvilágosodás és a francia forradalom haladó eszméinek útját irodalmunkban. A materializmus bölcselőinek — elsősorban Holbachnak és Helvétiusnak — hazai hatását inkább csak sejtjük, mintsem valóban tudjuk. A társadalmi és politikai eszmék Voltaire, Rousseau s rajtuk kívül még mások révén termékeny talajra hullottak nálunk és a közvetítő közeg a szépirodalom volt. Vajjon tartunk-e már a kezdet kezdetén ennek a feldolgozásában? Bruckner János igen érdekes gyanítása Holbachnak Bessenyeire tett hatásáról esetleg jó kiindulópontja lehet a további kutatásnak. Például Obernyik Károly kiadatlan naplója is sok mindent árulhat el Kölcsey világnézetéről, hiszen Obernyik közeli kapcsolatban volt Kölcseyvel és naplójának az a néhány szemelvényes részlete, amely műveinek előszavából ismeretes, arra enged következtetni, hogy Kölcsey közelebb állt a materializmushoz, mint ahogy eddig képzeltük. Nézzük meg hát azt a kiadatlan naplót!

Légüres térben maradunk, ha nem tárjuk fel részletesen az irodalom viszonyát a kor politikai mozgalmaihoz. Elsősorban a Martinovics-féle mozgalomra és a Lovassy-féle szervezkedésre gondolok. Ezeknek tagjai jelentékeny részben írók voltak, de a mozgalmakhoz nem tartozó írók értékelését is döntően határozza meg, miképpen viszonylottak koruk haladó politikai megmozdulásaihoz. Ezen a téren is nagyon sok pótolni valónk lenne már a közeljövőben.

A következő fontos feladat az irodalmi műfajok és költői formák fejlődése a tárgyalt korban. Hiszen éppen ezekben az évtizedekben válik a magyar irodalom alkalmassá a bonyolult mondanivalók kifejezésre. A verstechnika egyre bonyolultabbá lesz, a költők egyre jobban fejlesztik a formakincset és egyre alkalmasabbá teszik a nyelvet a bonyolultabb formákra. A verselés tudatosabbá tételéhez tartom fontosnak felderíteni és köztudatba vinni a verselés fejlődését. Ezért alapos vizsgálat tárgyává kell tennünk a különböző költői irányok verstechnikáját, még az annyira elhanyagolt »míveskedők«-ét is — gondolok pl. Édes Gergely vagy Gyöngyössy János verseire. Ne féljünk attól, hogy itt valami öncélú formakutatásról van szó. Aki abban a korban a formát fejlesztette, az a nyelvet és az egész költészetet tette alkalmassá, hogy a haladáshoz feltétlenül szükséges eszméket minél hatékonyabban lehessen kifejezni rajta. És a formaprobléma most is fennáll, nem mindegy nekünk, hogy milyen formában fejezzük ki a szocialista tartalmat. A formának *nemzetinek* és *hatékonyaknak* kell lennie, tehát igen tudatosan kell kezelnünk az irodalmi formákat, a tudatosságnak pedig a fejlődés ismerete az egyik fontos feltétele.

Nem szabad elfelednünk azt sem, hogy éppen ez a kor a magyar dráma és a magyarszínkritika kialakulásának a kora. Drámai irodalmunkban mindaz, ami a felvilágosodás előtt volt — ha olykor értékes is — csak szórvány-jelenség. A dráma igénye a felvilágosodás folyamán tudatosodik és a reformkorban születik meg a rendszeres magyar színi irodalom. Ezzel kapcsolatban igen fontos a kor kritikájának története is. Vörösmarty és Bajza nagy kritikai küzdelme a színpad realizmusáért döntően mutatja meg, hogy a romantika a magyar viszonyok között mennyire a haladás szolgálatában állott. De még ezt is alaposabban kell kielemezni és köztudatban vinni.

Az eredményeket köztudatba vinni! Igen kevés szó esett erről. Pedig elsorvad a tudományunk, ha eredményeink négy fal között maradnak. Tevékenységünk legfőbb értelme, hogy ami szolgálja haladásunkat a mi nagyszerű irodalmi múltunkból, azt vigyük ki tömegeinkhez, hogy ott az ismeret anyagi

erővé válva, segítse előre harcunkat. A népszerűsítő munka elválaszthatatlan a kutatómunkától. Bessenyei, Bacsányi, Verseggy, Kazinczy mindmáig alig jutott túl a szakemberek szűk körén. Csokonay, Kölcsény, Berzsenyi neve sem jelent példamutatást vagy tanulságot a nagy tömegek előtt, még ők sem váltak a tudomány és az irodalom útján immár megindult magyar nép köz-kincsévé. Gazdagok vagyunk, de nem élünk gazdagságunkkal, akárcsak a fősvény, aki ládában tartja aranyait s ő maga éhezik. Az Irodalomtörténeti Társaság már igen helyesen megkezdett egy elég széleskörű népszerűsítő munkát. De az még nem elegendő. Olvasmányokat kell az érdeklődők kezébe adni. Az olvasómozgalom eredményei, a könyvterjesztés statisztikái megmutatták, hogy megindultunk már afelé, hogy a magyar nép olvasó néppé legyen. Ha odaadjuk neki kincseinket, élni tud vele... De ennek a népszerűsítésnek meg kell találni a módszerét. Hiszen a munka után olvasni kezdő dolgozónak nem adhatjuk mondjuk Bessenyei szövegkritikai kiadását, amely számára csaknem idegen nyelven — és teljesen idegen helyesírással — van írva. Én magam néhány évvel ezelőtt megkísértem éppen Bessenyeiből egy kisterjedelmű népszerű kiadást rendezni sajtó alá, amikor is egyszerűen lefordítottam mai magyar nyelvre a *Tariménés utazásának* legmulatságosabb részleteit és az egyébként is németül írt *Der Amerikaner* egyik részét. (*Egy vadember tapasztalatai*, Bessenyei György vidám írásai, Szikra kiadás 1947.) — Hogy ez a módszer egészen helyes volt-e, arra egyértelműen igennel ma már én sem felelnék, de mégis próbálkozás volt és általa szélesebb körbe jutott el Bessenyei neve és néhány lényeges mondanivalója, mint az összes egyéb kiadásból együttvéve. Más módszerrel talán még jobb eredményeket érhetnénk el. De valamiképpen okvetlenül élővé kell tennünk a hagyományokat, amelyek életképesek, azaz valóban alkalmasak arra, hogy segítsék a mi küzdelmeinket, azokat a küzdelmeket, amelyekben ők, a mi felvilágosodottaink és reformkori íróink nemcsak elődeink voltak, hanem eszméikkel ma is harcos társaink lehetnek és fegyvert adhatnak a mai magyar dolgozók kezébe, hogy győzelmesen folytassák azt az utat, amelyet ők kezdettek el.

HALÁSZ ELŐD:

A magyar felvilágosodás-kutatás problémáinak és feladatainak átfogó felvázolása kapcsán vetődik fel az a kérdéscsoport, amely a magyar germanisztika egyik jelentős témáját képezheti és amely megoldása esetén nem egy ponton járulhat hozzá a magyar felvilágosodás egyes részletkérdéseinek tisztázásához: az osztrák felvilágosodás kérdése.

Meg lehet állapítani, hogy az osztrák felvilágosodás mind a német, mind pedig az osztrák irodalomtörténetírás igen mostohán kezelt területe volt egészen a legutóbbi időkig. A múlt században osztrák részről foglalkoztak ugyan ezzel a kérdéssel, de elsősorban katolikus oldalról, úgyhogy ezek a kísérletek mindenekelőtt polemikus célt szolgáltak és a valóságot tudatosan eltorzították. Az eddigi legnagyobb szabású vállalkozás az osztrák irodalomtörténet megírására, a Nagl-Zeidler-Castle-féle *Deutscho-Österreichische Literaturgeschichte* sem szabadult meg ennek a nézőpontnak egyoldalú ágától és ennek következtében az 1760—1800-ig terjedő időszakra vonatkozóan szinte teljesen semmitmondó és csak hézagosan közölt adatokra szorítkozik. A szellemtörténet pedig a maga felvilágosodás-ellenes magatartásához úgy maradt hű, hogy a jozefinizmus irodalmának kérdésével vagy egyáltalában nem foglalkozott, vagy pedig — különösen a 30-as évek végétől kezdve — a nagynémet, illetve a faji ideológia elképzeléseibe

igyekezett beszorítani. Ez annál is inkább érthető, mert az osztrák aufklárista irodalom ellentmondásai ellenére is egészében véve haladó mozgalomnak a megnyilvánulása, amely a sajátos osztrák viszonyoknak megfelelő módon fejlődött, s amelynek tükröződései szépirodalmi téren nemcsak érdekes problémákat tárnak fel, de esztétikai szempontból sem jelentéktelenek.¹ Éppen ezért szükséges, hogy a marxista elemzés fölkutassa ennek az egész folyamatnak a valóságos lefolyását, kimutassa az ellentmondásokat és megszabadítsa ezt a lényeges fejlődési szakaszt az eddigi szemléletek hiányosságaitól és hamisításaitól.

Természetesen felvetődik a kérdés, mi teszi indokolttá azt — a fentebb felvázolt hiányosságokon kívül — hogy az osztrák felvilágosodás problémáival éppen Magyarországon foglalkozzanak. A választ két szempont adja meg. Az egyik az, hogy az anyag jelentékeny része rendelkezésre áll, mégpedig nemcsak a nyomtatásban megjelent művek, hanem tetemes kéziratok anyaga is, amelyet eddig csupán töredékeiben adtak ki. A másik és döntő szempont pedig az, hogy a germanisztika e munka elvégzésével nagy szolgálatokat tehet a magyar felvilágosodás-kutatásnak. Persze itt nem valami komparatívizmusról van szó, nem a pozitívizmus »hatás«-kutatásait kell folytatni. Tény azonban, hogy a magyar felvilágosodás a jozefinizmussal időbeli és — Bessenyeire és a testőr-írókra gondolva — részben földrajzi tekintetben is egybeesik s az sem kétséges, hogy az az adott helyzet, amelyben a magyar felvilágosult írók éltek és írtak és amelyben a Rákóczi-féle szabadságharc bukása után az irodalom ismét a haladás élére állt, könnyebben elemezhető az osztrák felvilágosodás tényeinek és összefüggéseinek ismeretében.

Éppen ezért szükségesnek látszanék egy az osztrák felvilágosodással foglalkozó munkaközösség létrehozása, amelyről szó esett már ugyan, amely azonban szervezett formában eddig nem működött. Ez a munkaközösség az osztrák felvilágosodás irodalomtörténetének megírását tűzné ki célul maga elé és ezen belül a következő súlyponti kérdésekkel foglalkoznék: elkészítené az osztrák felvilágosodás bibliográfiáját, ezen kívül megvizsgálná a jozefinizmus és a francia forradalom kapcsolatainak kérdését, a magyar politika problémáival összefüggő aufklárista állásfoglalásokat az osztrák irodalomban. Felderítené az osztrák jakobinus-mozgalom eddig szinte teljes egészében ismeretlen vonatkozásait, a magyar jakobinusok és az osztrák felvilágosodás esetleges kapcsolatait és választ adna arra a kérdésre, vajon lehet-e az osztrák felvilágosodásban népi vonalról beszélni, pozitív eredmény esetében pedig elemezné ezeket a népi vonatkozásokat.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF *előki zárszava* :

Amikor a vitát lezárom s eredményeit röviden összefoglalom, mindennek előtt ki kell emelnem a referátum gondos szakszerűségét, de egyúttal azt is hogy nem tartalmazott elegendő vitaanyagot s így csak részben felelt meg annak a várákozásnak, amelynek megnyitó szavaimban kifejezést adtam. Különben nincs sok hozzátennivalóm, tekintve, hogy a hozzászólások kikorrigálták

¹ Elég itt Pezzl-re, a szinte teljesen elfelejtett regényíróra, *Blumauer*-re, a komikus éposz egyik kiemelkedő művelőjére, vagy *Alxinger*-re utalni. A cenzúra eltörlésével fellépett brosúra-áradat pedig éppúgy, mint a gazdagon virágzó színi-irodalom, több vonatkozásban erősebben plebejus jellegű, mint a német felvilágosodás általában és érdekes fényt vet az osztrák felvilágosodás népi kapcsolataira.

hibáit, pótolták hiányosságait, amelyek jórészt a referátum »belterjes« perspektívájából s abbók származtak, hogy kitért az úgynevezett »kényes« kérdések, tárgyalása elől s kutatásunk jövő feladatait sem fogalmazta meg kellő határozottsággal.

Az egyes hozzászólásokból főleg azt szeretném kiemelni, amivel hozzájárultak a perspektíva kiszélesítéséhez s a vita színvonalának emeléséhez.

Tolnai Gábor rámutatott arra, hogy, ha vannak az irodalomtörténeti kutatásnak kényes kérdései, akkor annál inkább foglalkozni kell velük. Többek között végre tiszta helyzetet kellene teremteni a haladás és reakció kérdése körül. Kritikájával s önkritikájával egyetértek. Helyesnek tartom, hogy tisztázta az irodalomtörténeti »esszéizmus« problémáját s hogy ezzel kapcsolatban rámutatott a mártírhálált halt Halász Gábor munkásságára, továbbá, hogy felhívta a figyelmet az irodalomtörténészek és történészek szorosabb együttműködésére.

Baróti Dezső a felvilágosodás néhány részletkérdésével, így a rokokó-stílussal foglalkozott. Ezúttal is kiderült, hogy mindeddig még csak kísérletet sem tettünk arra, hogy tisztázzuk az idegen eredetű stílus-kategóriák irodalomtörténeti alkalmazásának problémáját, mert nyilván ez is a »kényes« problémák közé tartozik.

Hegedűs Géza Európa haladó eszméinek és eszmeáramlatainak történeti szerepéről beszélt s ezzel pótolta nemcsak a mai, hanem a tegnapi referátumnak is egyik súlyos mulasztását. Hozzászólása meggyőzött arról, hogy a vita sokkal termékenyebbnek bizonyult volna, ha a referátum napirendre tűzi pl. a romantika, a műfajok és a formák kérdését.

Bóka László sok lendületet vitt bele a vitába, néhány termékeny gondolatot vetett fel s egy részletkérdéssel kapcsolatban példát adott a marxista irodalomtörténeti módszer gyakorlati alkalmazására.

Halász Előd helyesen tette, hogy idehozta a német felvilágosodásnak s osztrák változatának, a jozefinizmusnak, a kérdését, már csak magyar vonatkozásai miatt is. De az a mód, ahogyan a felvilágosodást, a jozefinizmus magyar vonatkozásait, majd a német romantikát értelmezte, nem volt egészen időszerű. Az sem mondható éppen szerencsésnek, ahogyan Bécs közvetítő szerepéről beszélt, fölújítva egy olyan elméletet s az irodalmi hatáskutatásnak egy olyan módszerét, amely egyízben már zsákutcába vitte a magyarországi germanisztikát.

Azt hiszem, annak, aki végighallgatta a referátumot s most összeveti a vita eredményeivel, velem együtt arra a meggyőződésre kell jutnia, hogy a soron lévő feladatok közül elsősorban kettőre kell kimondani a sürgősséget: az egyik az alapfogalmak és elvi kérdések végleges tisztázása, a marxista szempontok következetes alkalmazásával, a második pedig egy átfogó szintézis előkészítése, amely hiteles, teljes képet ad majd a felvilágosodás és a reformok korának problémákkal túlterhelt irodalmáról. Ülésünket abban a biztos tudatban rekesztem be, hogy mai vitánkkal mi is hozzájárultunk e két feladat megoldásának előkészítéséhez.

BARTA JÁNOS válasza:

A hozzászólások rendkívül értékes módon egészítették ki beszámolómat. Egyrészt rámutattak olyan tényekre és szempontokra, amelyek belőle az én hibámból kimaradtak, másrészt a megadott irányvonalak továbbfejlesztésével újabb megoldandó feladatokat jelöltek ki.

A Horthy-korszak irodalomtörténetírásának áttekintéséből helytelen volt kihagynom NémethLászlót és Féja Gézát. Az előbbire gondoltam akkor, amikor az esszéistákat említettem, az utóbbinak idevágó működését tudománytalan jellege miatt mellőzhetőnek véltem. Készséggel elismerem, hogy Halász Gábor tanulmányai értékben, alaposágban és olykor a mi társadalomszemléletünkhöz közelálló szempontok alkalmazásában messze kiemelkednek a kor esszéterméséből, s bizonyos részüket ma is számon kell tartanunk. Az átmeneti években megjelent művek közül meg kellett volna említenem Hegedüs Géza előadás-sorozatát: *Magyar Romantika* (Új Könyvtár, 1948. elején); ritka kísérlet volt ez arra, hogy korszakunk egészéről egységesen átgondolt képet adjon; kár, hogy marxizmusa erősen vulgáris jellegű volt, s ezért igazi eredményeket nem érhetett el. Súlyos mulasztás volt az, hogy megfeledeztem Katonáról és a Bánk bán ezévi felújításával kapcsolatos cikkekről és vitákról.

Számítottam arra, hogy a megoldandó feladatokat kijelölő javaslataimat számos újjal ki fogják egészíteni. Legnagyobb részüket helyeslem. Kíváncsúnak, sőt nélkülözhetetlennek tartom egész kutatómunkánkban a nagyobb tervszerűséget, s az összeműködést néprajzosokkal, történészekkel és nyelvészekkel. Megoldandó a stílusfejlődés kérdése (rokokó, szentimentalizmus, romantika); a rokokó tisztázását különösen Csokonai szempontjából kell nekem is sürgetnem. Felderítendő a irodalomtörténetírásunk haladó hagyományai. Erről nem tartottam szükségesnek külön szólni, mivel Waldapfel elvtársam akadémiai előadásában nyomatékosan kiemelte. Az antiklerikális harcok, amelyekről Tolnai elvtárs beszélt, a haladó politikai eszmék és áramlatok kapcsolata az irodalommal, amelyet Hegedüs Géza hangsúlyozott (materializmus, Rousseau, utópista szocializmus stb. l. Turóczi-Trostler cikkét az Irodalomtörténet 1949-es évfolyamában) valóban kell, hogy helyet kapjanak kutatómunkánkban. Ugyanezt mondhatom nagy íróink nyelvének (Bóka), s a költői formák, versformák fejlődésének (Hegedüs) feltárásáról. Külön és rendkívül fontos kérdés az igazi hazaszeretet kialakulása és szerepe a kor irodalmában, Berzsenyivel és a későbbiekkel kapcsolatban.

Mindenesetre hivatkoznom kell arra, hogy én magam beszámolómban csak a legközelebb megoldásra váró feladatokat akartam kijelölni. A feladatokat, problémákat, megírni és kiadnivalókat a végtelenségig lehet szaporítani, de számolni kell a tervezésben a valódi munkalehetőségekkel. Felmerült tehát a sok tennivalónak helyes, reális ütemezése, mint szintén közeli tennivaló, amely nélkül munkánk sikeres nem lehet.

Külön ki kell térnem néhány szóval Halász Előd kartársam javaslataira. Ő hangsúlyozta a jozefinizmus hatását a magyar szellemi életre, az osztrák és a magyar felvilágosodás jelenségeinek párhuzamosságát, s párhuzamosságot sejtett a német és a magyar romantika fejlődése között. Nézetem szerint mindezzel helytelen irányba tévedt; idegen hatások, idegen párhuzamok helyett a magyar felvilágosodás és romantika magyar gyökerei, a magyar viszonyokból való kialakulása a döntő, s nekünk is ezt kell elsősorban kikutatnunk.

Befejezésül újból megköszönöm kedves Kartársaimnak, hogy értékes hozzászólásaikkal és javaslataikkal pótolják beszámolóim hiányosságait.

